

การพัฒนาระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนในโรงเรียนมัธยมศึกษา โดยใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

The Development of a Student Support System of Secondary Schools Using Participatory Action Research

ธงชาติ วงษ์สวรรค์*

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนของโรงเรียนมัธยมศึกษาโดยใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ดำเนินการวิจัยในลักษณะของการวิจัยและพัฒนาโดยประยุกต์ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดยดำเนินการที่โรงเรียนวัดราชาธิวาส โรงเรียนบางกะปิ และโรงเรียนวัดอินทาราม สังกัดเขตพื้นที่การศึกษากรุงเทพมหานคร เขต 1, 2 และ 3 ตามลำดับ ในปีการศึกษา 2551-2552 กลุ่มผู้เกี่ยวข้องในการวิจัย ได้แก่ ผู้บริหาร ครู นักเรียน คณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน และผู้ปกครอง ขั้นตอนการวิจัยมี 6 ขั้นตอน คือ ขั้นที่ 1 การศึกษาสภาพปัจจุบัน ปัญหา และความต้องการของการพัฒนาระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียน ขั้นที่ 2 การพัฒนาระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียน ขั้นที่ 3 การทดลองใช้ระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนรอบที่ 1 ขั้นที่ 4 การประเมินและปรับปรุงระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนรอบที่ 1 ขั้นที่ 5 การทดลองใช้ระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนรอบที่ 2 และขั้นที่ 6 การประเมินและปรับปรุงระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนรอบที่ 2 ในการดำเนินการวิจัยผู้เกี่ยวข้องมีส่วนร่วมในการดำเนินการในทุกขั้นตอน ผลการวิจัยสรุปได้ ดังนี้

1. ระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนในโรงเรียนมัธยมศึกษาที่พัฒนาขึ้นมีชื่อว่า “ระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนแบบมีส่วนร่วม” (PSSS) ประกอบด้วยระบบย่อย 4 ระบบ ได้แก่ ระบบวางแผน (plan) ระบบปฏิบัติการ (act) ระบบตรวจสอบ (observe) และระบบสะท้อนผล (reflect) ทุกระบบมีขั้นตอนการดำเนินงาน 4 ขั้นตอน คือ ขั้นวางแผน ขั้นปฏิบัติการ ขั้นตรวจสอบ และขั้นสะท้อนผล

2. ผลการทดลองใช้ระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนแบบมีส่วนร่วม พบว่า ด้านการใช้ประโยชน์ของระบบตอบสนองต่อความต้องการของทุกฝ่าย ซึ่งทำให้เกิดการดูแลช่วยเหลือ ส่งเสริม พัฒนา ป้องกัน และแก้ไขปัญหา นักเรียน ภายใต้งานมีส่วนร่วมของบุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ด้านความเป็นไปได้ในการปฏิบัติจริง เป็นที่ยอมรับ เหมาะสมกับการปฏิบัติงานของทุกฝ่าย ด้านความเหมาะสม พัฒนาระบบโดยให้ผู้เกี่ยวข้องมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน คำนึงถึงประโยชน์ของนักเรียนเป็นหลัก ดำเนินการด้วยความรับผิดชอบและมีจรรยาบรรณ ด้านความถูกต้องน่าเชื่อถือ สอดคล้องกับความสำคัญและจำเป็นของระบบ มีการกำหนดบทบาทหน้าที่ของหน่วยงานและบุคลากรที่เกี่ยวข้องไว้

* นิติระดับดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาบริหารการศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

E-mail : -

อย่างชัดเจน ด้านผลที่เกิดขึ้นกับผู้เกี่ยวข้อง ทุกฝ่ายมีความพึงพอใจที่มีส่วนร่วมในการพัฒนาผู้เรียน ซึ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้นทั้งด้านนักเรียน ผู้บริหาร ครู ผู้ปกครองและชุมชน ด้านการดูแลช่วยเหลือนักเรียน นักเรียนได้รู้จักตนเอง สามารถปรับตัวมีทักษะทางสังคม และอยู่ในสังคมได้อย่างเป็นสุข ครูผู้สอนนำผลการดำเนินงานไปพัฒนาการจัดการเรียนรู้ ผู้บริหารโรงเรียนนำข้อมูลพื้นฐานของนักเรียนไปใช้ กำหนดแนวทางในการพัฒนานักเรียน หลักสูตร และคุณภาพการจัดการศึกษา โรงเรียนได้รับการยอมรับการสนับสนุน และการร่วมมือจากผู้ปกครอง ชุมชน และองค์กรที่เกี่ยวข้อง

คำสำคัญ : การพัฒนาระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียน, การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

Abstract

The purpose of this research was to develop the school counseling student system by action research participatory. The research method used was a research and development by applying a methodology of participatory action research, which was conducted at Wat Rachathivas School, Bangkokpi School and Wat Intharam School, Educational Service Area office 1, 2 and 3 respectively during years 2008-2009. Groups involved in the research were administrators, teachers, students, and parents. Research phase has 4 steps, step 1 Study actual situation, problem, and the need of the student support system, step 2 System development assistance to students, step 3 Trial student counseling system in Cycle 1, step 4 Evaluation and improvement of counseling students in Cycle 1, step 5 Trial student counseling system in Cycle 2, and step 6 Evaluation and improvement of counseling students in Cycle 2. To conduct research, stakeholders involved in the operation at all stages.

The results were as follows.

1. The student support system which was developed in secondary schools called "The Participative Student Support System" The system composed of four subsystems; Plan, Act, Observe, and Reflect. Each subsystem also composed of four steps called Plan, Act, Observe, and Reflect.

2. The results of system implementation showed that; the system utility meet the needs of all parties, which assist to promote development and prevent problem of students. Under the participation of individuals involved in the possibility of application is acceptable, appropriate for the operation of parties. The appropriate, developed by the stakeholders involved in every step, interests of students mainly, conducted responsibly and ethically. The accuracy and reliability consist in the importance and necessity of system. Indicators and tools consistent with the implementation process of the system. Variety of tools to be fully and determining the roles of agencies and personnel that clearly. The result to all parties, all parties were satisfied with participating in the

development of students, which cause changes in the way that students, teachers, parents and community. Of counseling students, students know themselves. Can adapt, have social skill and the society was very happy. Teachers use the results of operations to develop learning. School administrations use the students basic information to define guidelines for student development, programs and quality management education. School recognized the support and cooperation of parents, communities and related organization.

Keywords : student support system, action research participatory

บทนำ

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 ได้กำหนดสาระสำคัญที่ส่งผลต่อเด็กนักเรียน ในหมวด 1 มาตรา 6 ไว้ว่า การจัดการศึกษาต้องเป็นไปเพื่อพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้ และคุณธรรม มีจริยธรรมและวัฒนธรรมในการดำรงชีวิต สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างมีความสุข และในหมวด 4 มาตรา 22 (4) และ (6) ได้กำหนดแนวการจัดการศึกษาไว้ว่า ให้สถานศึกษาและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจัดการเรียนการสอนโดยผสมผสานสาระความรู้ด้านต่าง ๆ อย่างได้สัดส่วนสมดุลกัน รวมทั้งปลูกฝังคุณธรรม ค่านิยมที่ดีงาม และคุณลักษณะอันพึงประสงค์ไว้ในทุกวิชา อีกทั้งยังมีการประสานความร่วมมือกับบิดามารดา ผู้ปกครอง และบุคคลในชุมชนทุกฝ่าย เพื่อร่วมกันพัฒนาผู้เรียนตามศักยภาพ

การพัฒนานักเรียนให้เป็นบุคคลที่มีคุณลักษณะอันพึงประสงค์โดยผ่านกระบวนการทางการศึกษานั้น นอกจากจะดำเนินการส่งเสริมสนับสนุนนักเรียนแล้ว การป้องกันและช่วยเหลือแก้ไขปัญหาต่าง ซึ่งเกิดขึ้นกับนักเรียนก็เป็นสิ่งสำคัญประการหนึ่งของการพัฒนา (กรมสุขภาพจิต, 2546:1) ในการป้องกันและช่วยเหลือนักเรียนดังกล่าว โรงเรียนสามารถทำได้โดยใช้ “ระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียน” ซึ่งสำนักงานคณะกรรมการการศึกษา

ขั้นพื้นฐานได้กำหนดเป็นนโยบายการพัฒนาคุณภาพทางการศึกษา โดยผ่านกระบวนการประกันคุณภาพทางการศึกษาเพื่อสนับสนุนส่งเสริมศักยภาพผู้เรียนให้มีคุณลักษณะอันพึงประสงค์

ระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียน เป็นกระบวนการดำเนินงานดูแลช่วยเหลือนักเรียนอย่างมีขั้นตอน พร้อมด้วยวิธีการและเครื่องมือการทำงานที่ชัดเจน โดยมีครูที่ปรึกษาเป็นบุคลากรหลัก ในการดำเนินงานดังกล่าว และมีการประสานความร่วมมืออย่างใกล้ชิดกับครูที่เกี่ยวข้อง หรือบุคคลภายนอก รวมทั้งการสนับสนุนจากโรงเรียน (กรมสุขภาพจิต, 2546:7) สำหรับกระบวนการดำเนินงานของระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนมี 5 องค์ประกอบ คือ การรู้จักนักเรียนเป็นรายบุคคล การคัดกรองนักเรียน การส่งเสริมนักเรียน การป้องกันและแก้ไขปัญหา และการส่งต่อ (กรมสุขภาพจิต, 2546:11)

สภาพสังคมไทยในปัจจุบันอยู่ในยุคกระแสโลกาภิวัตน์ (globalization) ซึ่งถือว่าเป็นยุคแห่งการเปลี่ยนแปลง ทุกองค์กรต้องเผชิญกับสภาวะการเปลี่ยนแปลงในด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม ค่านิยม สภาพแวดล้อม เทคโนโลยี และอื่น ๆ (สุภัทรา วีระวุฒิ, 2552: 1) ผลจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวส่งผลในทางบวกที่ทำให้ประเทศชาติมีความเจริญก้าวหน้าในทุกด้าน อย่างไรก็ตามจะส่งผลในทางลบด้วยเช่นกัน ซึ่ง

ก่อให้เกิดวิกฤติทางสังคม เช่น การใช้แรงงานเด็ก การล่วงละเมิดทางเพศ ภัยจากสารเสพติด การแก้ปัญหาโดยใช้ความรุนแรง ปัญหาจากความเครียด ความวิตกกังวล การแตกแยกของครอบครัวและสังคม เป็นต้น

โรงเรียนมัธยมศึกษาในสถานศึกษาขั้นพื้นฐานทุกโรงเรียนได้ตระหนักในปัญหาดังกล่าว จึงได้จัดทำและดำเนินงานตามระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียน ตามนโยบายของสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ตั้งแต่ปีการศึกษา 2546 เพื่อการป้องกันและช่วยเหลือแก้ไขปัญหาดังกล่าวที่เกิดขึ้นกับนักเรียน อย่างไรก็ตาม การดำเนินงานตามระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนที่ผ่านมายังขาดประสิทธิภาพ จะเห็นได้จากการสำรวจข้อมูลเบื้องต้นของโรงเรียนบางกะปิ (โรงเรียนบางกะปิ, 2550: 15) พบว่า ครอบครัวของนักเรียนจำนวนมากหย่าร้าง ครอบครัวส่วนใหญ่มีปัญหาด้านเศรษฐกิจ นักเรียนหลายคนมาจากต่างจังหวัดและพักอาศัยอยู่กับญาติ นักเรียนหลายคนมีความเสี่ยงในเรื่องยาเสพติด และเป็นแหล่งมั่วสุมในการเล่นเกมและการพนัน เป็นต้น ในการดำเนินงานตามระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผลจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือจากบุคคลหลายฝ่าย เช่น ครูที่ปรึกษา หัวหน้าระดับ ผู้บริหาร คณะกรรมการสถานศึกษา ผู้ปกครอง และนักเรียน ซึ่งบุคคลดังกล่าวมีส่วนได้ส่วนเสีย

ผู้วิจัยในฐานะหัวหน้าสถานศึกษา ได้ตระหนักเห็นถึงปัญหาและความสำคัญในภาระหน้าที่ จึงมีแนวคิดที่จะพัฒนาระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียน โดยประยุกต์ใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (participatory action research: PAR) ทั้งนี้จะนำผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ได้แก่ ผู้บริหาร ครู นักเรียน ผู้ปกครอง และชุมชน เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการ วิจัยทุกขั้นตอน ผลจากการวิจัยในครั้งนี้ คาดว่าจะสามารถดูแลช่วยเหลือนักเรียนในโรงเรียนมัธยมศึกษาได้ตรงตามสภาพปัญหา และความต้องการอย่างแท้จริง ซึ่งจะเป็นประโยชน์ในการพัฒนา

นักเรียนให้มีคุณลักษณะที่พึงประสงค์อันเป็นเป้าหมายของการพัฒนาคุณภาพทางการศึกษา

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อพัฒนาระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียน
2. เพื่อศึกษาผลการทดลองใช้ระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียน

ขอบเขตของการวิจัย

1. โรงเรียนมัธยมศึกษาที่ใช้เป็นกลุ่มเป้าหมายสำหรับกรณีศึกษาในการพัฒนาระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนมี 3 โรงเรียน คือ โรงเรียนวัดราชาธิวาส โรงเรียนบางกะปิและโรงเรียนวัดอินทาราม ซึ่งเป็นโรงเรียนในสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา กรุงเทพมหานคร เขต 1, 2 และ 3 ตามลำดับ ผู้วิจัยคัดเลือกโรงเรียนดังกล่าวเป็นกลุ่มตัวอย่างโดยมีเกณฑ์ในการคัดเลือก คือ เป็นโรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา กรุงเทพมหานคร ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 เขต ผู้วิจัยคัดเลือกมาศึกษาเขตละ 1 โรงเรียน โดยโรงเรียนทั้งสามมีระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนที่ยังไม่สมบูรณ์ ผู้บริหารและคณะครูต้องการพัฒนาระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนและยินดีให้ความร่วมมือเป็นกลุ่มตัวอย่าง

2. ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยเก็บข้อมูลจากบุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการพัฒนาระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียน ประกอบด้วย ผู้อำนวยการโรงเรียน รองผู้อำนวยการกลุ่มบริหารงานบุคคล หัวหน้าระดับชั้น รองหัวหน้าระดับชั้น ครูแนะแนว ครูที่ปรึกษา นักเรียน คณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน และผู้ปกครอง

3. ระยะเวลาในการศึกษา ผู้วิจัยดำเนินการ พัฒนาระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนใน ภาคเรียนที่ 2 ปีการศึกษา 2551 และภาคเรียนที่ 1 ปีการศึกษา 2552

ขั้นตอนการดำเนินการวิจัย

การดำเนินการวิจัยในครั้งนี้ แบ่งขั้นตอนของการวิจัยออกเป็น 6 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นที่ 1 การศึกษาสภาพปัจจุบัน ปัญหา และความต้องการของการพัฒนาระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียน (R_1) การศึกษาในขั้นนี้เป็นการรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาระบบ การดูแลช่วยเหลือนักเรียน เพื่อจะนำมาสร้างระบบให้สอดคล้องกับสภาพปัจจุบัน ปัญหาและความต้องการที่แท้จริงของกลุ่มเป้าหมาย

ขั้นที่ 2 การพัฒนาระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียน (D_1) เป็นการพัฒนาระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนให้สอดคล้องกับข้อมูลที่ได้จากขั้นที่ 1 โดยนำข้อมูลพื้นฐานที่ได้มากำหนดแนวทางการพัฒนาระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียน รวมทั้งกำหนดองค์ประกอบของระบบภายใต้การมีส่วนร่วมของผู้เกี่ยวข้อง ได้แก่ ผู้บริหาร หัวหน้า/รองระดับชั้น ครูที่ปรึกษา ครูแนะแนว คณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน นักเรียน และผู้ปกครอง

ขั้นที่ 3 การทดลองใช้ระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนรอบที่ 1 (R_2) โดยนำระบบการดูแลช่วยเหลือ

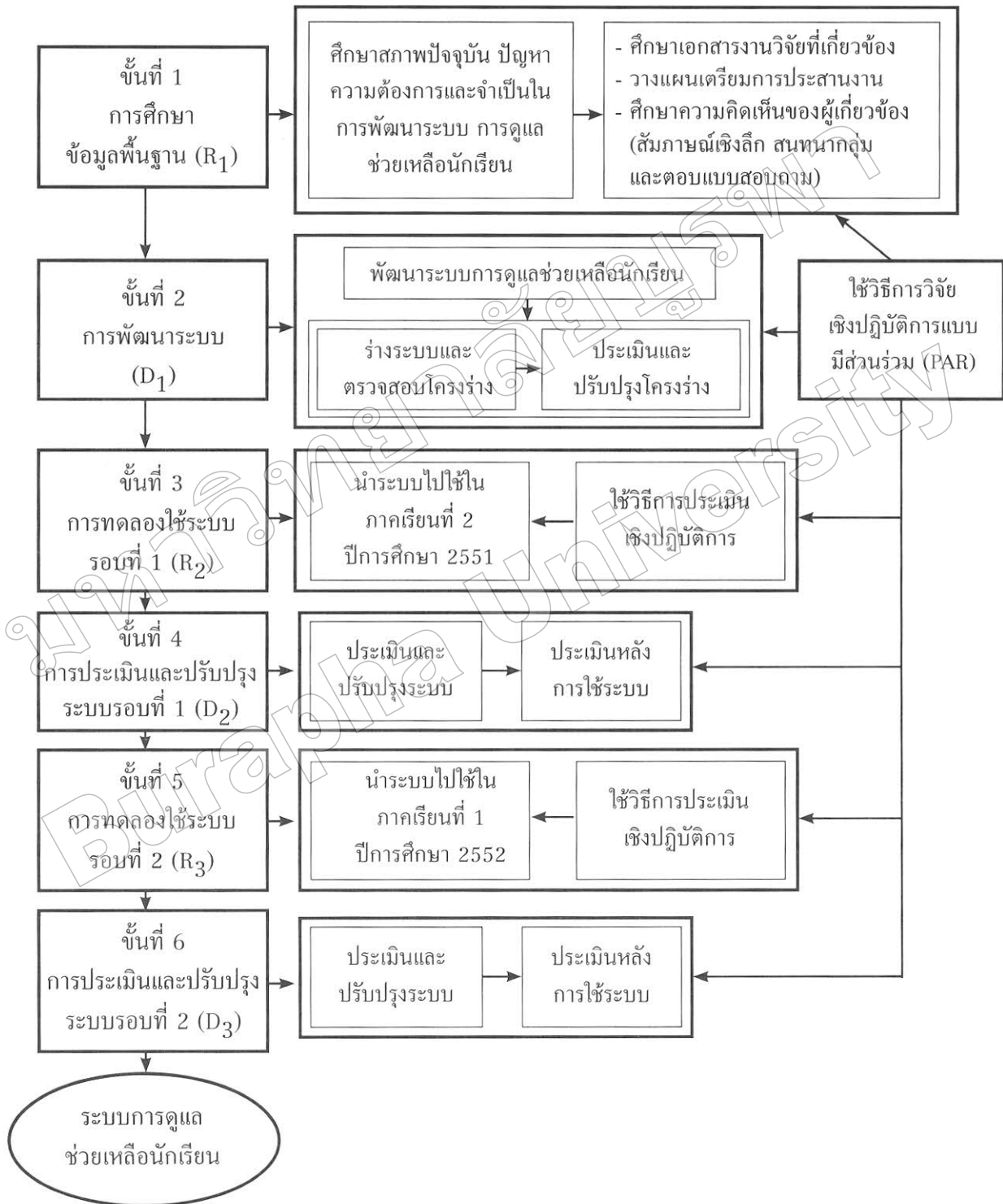
นักเรียนไปดำเนินการในสภาพการณ์จริงกับกลุ่มเป้าหมายที่กำหนดไว้

ขั้นที่ 4 การประเมินผลและปรับปรุงระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนรอบที่ 1 (D_2) การดำเนินการขั้นนี้เป็นการประเมินผลหลังจากนำระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนไปทดลองใช้ในโรงเรียนที่เป็นกรณีศึกษาเพื่อรวบรวมข้อเสนอแนะต่างๆ สำหรับนำไปใช้ปรับปรุงองค์ประกอบต่างๆ ของระบบในส่วนที่ยังพบข้อบกพร่อง

ขั้นที่ 5 การทดลองใช้ระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนรอบที่ 2 (R_3) การดำเนินงานในขั้นนี้มีลักษณะเช่นเดียวกับการทดลองในขั้นที่ 3 โดยนำข้อบกพร่องในรอบที่ผ่านมาดำเนินการแก้ไขและปรับปรุงให้ดีขึ้นกว่าเดิม

ขั้นที่ 6 การประเมินผลและปรับปรุงระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนรอบที่ 2 (D_3) การดำเนินการขั้นนี้มีลักษณะเช่นเดียวกับการทดลองในขั้นที่ 4 โดยนำข้อเสนอแนะต่างๆ ไปปรับปรุงองค์ประกอบของระบบเพื่อให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

การดำเนินการวิจัยทั้ง 6 ขั้น สรุปเป็นแผนภาพดังนี้



ภาพที่ 1 ขั้นตอนในการวิจัยและพัฒนาระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียน

สรุปผลการวิจัย

1 ระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนที่พัฒนาขึ้นมีสาระสำคัญสรุปได้ดังนี้

ระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนที่พัฒนาขึ้นมีชื่อว่า “ระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนแบบมีส่วนร่วม” (Participative Student Support System: PSSS) พัฒนาโดยการมีส่วนร่วมของผู้บริหาร ครู นักเรียน ผู้ปกครองและชุมชน ประกอบด้วยระบบย่อยซึ่งดำเนินการอย่างต่อเนื่องเป็นวงจร 4 ระบบ ได้แก่ ระบบวางแผน (plan) ระบบปฏิบัติการ (act) ระบบตรวจสอบ (observe) และระบบสะท้อนผล (reflect) โดยในแต่ละระบบจะมีระบบย่อยใน 4 ขั้นตอนเช่นเดียวกัน ดังนี้

1.1 ระบบวางแผน มีขั้นตอนในการดำเนินการประกอบด้วย ขั้นตอนวางแผน โดยการจัดประชุมชี้แจงผู้เกี่ยวข้อง แต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายต่างๆ และร่วมกันกำหนดบทบาทหน้าที่เพื่อให้กระบวนการดำเนินงานมีประสิทธิภาพ ขั้นปฏิบัติการ ผู้เกี่ยวข้องร่วมกันศึกษาปัญหาของโรงเรียนกำหนดแนวทางปฏิบัติ การตรวจสอบ และการสะท้อนผลการดูแลช่วยเหลือนักเรียนโดยยึดกรอบการดำเนินงานของสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานที่มี 5 ขั้นตอน คือ (1) การรู้จักนักเรียนเป็นรายบุคคล (2) การคัดกรอง (3) การส่งเสริมและพัฒนา (4) การป้องกันและแก้ไขปัญหา และ (5) การส่งต่อ กำหนดเครื่องมือที่ใช้ในการปฏิบัติ ตรวจสอบและประเมินผลการดำเนินงาน การดูแลช่วยเหลือนักเรียน กำหนดระยะเวลาในการปฏิบัติ ตรวจสอบ สะท้อนผล และสรุปเป็นแผนปฏิบัติการ ขั้นตรวจสอบ ผู้เกี่ยวข้องร่วมกันตรวจสอบแผนปฏิบัติที่ร่วมกันสร้างขึ้น โดยการประเมินความเหมาะสมความเป็นไปได้ในการปฏิบัติ ขั้นสะท้อนผล ผู้เกี่ยวข้องร่วมกันนำผลที่ได้จากขั้นตรวจสอบมาปรับปรุงแก้ไขให้มีความสมบูรณ์ชัดเจนขึ้นสามารถนำไปปฏิบัติได้

1.2 ระบบปฏิบัติการ มีขั้นตอนในการดำเนินงานประกอบด้วย ขั้นตอนวางแผน ดำเนินการโดยผู้บริหารและครูที่เกี่ยวข้องประชุมชี้แจงทำความเข้าใจกับผู้ปกครองและนักเรียนในการดำเนินงานตามระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียน ครูทีมประสานและทีมทำร่วมกันวิเคราะห์มาตรฐานระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียน กำหนดตัวชี้วัดและเกณฑ์ สร้างเครื่องมือที่ใช้ในการดำเนินงานขั้นปฏิบัติการ ครูที่ปรึกษาปฏิบัติการดูแลช่วยเหลือนักเรียน ผู้เรียนดูแลแก้ไขพัฒนาตนเองและเพื่อนนักเรียน ผู้ปกครองและชุมชนดูแลนักเรียนเมื่ออยู่ที่บ้านและในชุมชน พร้อมกับประสานความร่วมมือกับโรงเรียน เมื่อนักเรียนมีปัญหา ขั้นตรวจสอบ ครูที่ปรึกษา ตรวจสอบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนที่ปฏิบัติว่า เป็นไปตามแนวทางที่ร่วมกันกำหนดขึ้นหรือไม่ โดย ครูที่ปรึกษาและผู้เกี่ยวข้อง ขั้นสะท้อนผลผู้เกี่ยวข้องร่วมกันทบทวนและปรับปรุงกระบวนการปฏิบัติการดูแลช่วยเหลือนักเรียนของครูที่ปรึกษา

1.3 ระบบติดตามตรวจสอบ มีขั้นตอนในการดำเนินงานประกอบด้วย ขั้นตอนวางแผนดำเนินการโดยจัดประชุมคณะกรรมการและผู้ที่เกี่ยวข้อง เตรียมเครื่องมือที่ใช้ในการประเมินขั้นปฏิบัติการ ดำเนินการตรวจสอบการปฏิบัติของครูที่ปรึกษาและผู้เกี่ยวข้อง ในขั้นปฏิบัติการใช้แบบประเมินที่สร้างขึ้น ในขั้นตรวจสอบกรรมการประเมินทบทวนการดำเนินงานตามระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนของครูที่ปรึกษาและผู้ที่เกี่ยวข้อง ในขั้นสะท้อนผล ผู้เกี่ยวข้องนำผลในขั้นตรวจสอบ ทบทวนและปรับปรุงกระบวนการตรวจสอบการปฏิบัติ

1.4 ระบบสะท้อนผลปรับปรุง มีขั้นตอนในการดำเนินการประกอบด้วย ขั้นตอนวางแผนโดยการจัดประชุมคณะกรรมการและผู้ที่เกี่ยวข้องนำข้อมูลที่ได้จากระบบติดตามตรวจสอบมาร่วมกันวางแผนปรับปรุงแก้ไขขั้นปฏิบัติการ ผู้เกี่ยวข้องดำเนินการปรับปรุงแก้ไขตาม

ข้อมูลที่ได้แล้วจัดทำเอกสารรายงานผลให้ผู้ที่เกี่ยวข้องทราบ ขั้นตรวจสอบ คณะกรรมการร่วมกันตรวจสอบความถูกต้องเหมาะสมครบถ้วนในกระบวนการปรับปรุงและขึ้นสะท้อนผล ผู้เกี่ยวข้องร่วมกันทบทวนปรับปรุงตามผลจากการตรวจสอบ

2. ผลการทดลองใช้ระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียน สรุปผลได้ดังนี้

ในการทดลองใช้ระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนในรอบที่ 1 พบว่า ผลการดำเนินงานของโรงเรียนที่เป็นกลุ่มเป้าหมายของการวิจัยมีค่าสูงกว่าเกณฑ์เกือบทุกตัวชี้วัด และในการทดลองใช้ระบบในรอบที่ 2 พบว่า ผลการดำเนินงานมีค่าสูงกว่าเกณฑ์ทุกตัวชี้วัด แสดงว่าในการทดลองรอบที่ 2 ผลการดำเนินงานของโรงเรียนที่เป็นกลุ่มเป้าหมายโดยภาพรวมพัฒนามากกว่าการทดลองใช้ระบบในรอบที่ 1 เมื่อพิจารณาผลการประเมินทบทวนระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียน และประเมินประสิทธิผลของระบบ สรุปได้ดังนี้

2.1 ผลการประเมินทบทวนระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนตามมาตรฐานระบบ ซึ่งมี 3 มาตรฐาน และ 14 ตัวชี้วัด พบว่า ผลการประเมินในด้านนักเรียนด้านกระบวนการ และด้านปัจจัยในรอบที่ 1 มีบางตัวชี้วัดไม่ผ่านเกณฑ์ ผู้วิจัยและผู้เกี่ยวข้องจึงได้พัฒนาในส่วนที่บกพร่องทำให้ผลจากการประเมินในรอบที่ 2 ผ่านเกณฑ์ทุกตัวชี้วัด

2.2 ผลการประเมินประสิทธิผลของระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนโดยใช้เกณฑ์มาตรฐานซึ่งกำหนดโดย Stufflebeam และคณะ (1981 อ้างอิงใน ศิริชัย กาญจนวาสี, 2545:178-180) โดยพิจารณาจากด้านความเป็นประโยชน์ ด้านความเป็นไปได้ในการปฏิบัติงานจริง ด้านความเหมาะสม ด้านความ ถูกต้องและความน่าเชื่อถือ และด้านผลที่เกิดขึ้นกับผู้เกี่ยวข้อง สรุปได้ว่าประสิทธิผลของระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนของโรงเรียนที่เป็นกลุ่มเป้าหมายของการวิจัยจากการทดลอง

ใช้รอบที่ 2 โดยภาพรวมมีค่าเฉลี่ยสูงกว่าการทดลองใช้ในรอบที่ 1 เกือบทุกตัวชี้วัด นั้นแสดงว่า ระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนที่ผู้วิจัยและผู้เกี่ยวข้องได้ร่วมกันพัฒนาขึ้นมีประสิทธิภาพเพิ่มมากขึ้นจากการดำเนินงานในรอบที่ 2

3. ผลการประเมินและปรับปรุงระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียน

ผลจากการประเมินและปรับปรุงระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนในรอบที่ 1 และ 2 แล้วดำเนินการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ทำให้ส่งผลในด้านต่างๆ ต่อไปนี้

3.1 ด้านการใช้ประโยชน์ของระบบ ตอบสนองต่อการความต้องการใช้ระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนของผู้บริหาร ครู นักเรียน ผู้ปกครอง และชุมชน ซึ่งทำให้เกิดการดูแล ช่วยเหลือ ส่งเสริม พัฒนา ป้องกัน และแก้ไขปัญหาให้นักเรียน ได้รูปแบบกระบวนการ พัฒนาระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียน ภายใต้การมีส่วนร่วมของบุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้อง

3.2 ด้านความเป็นไปได้ในการปฏิบัติจริง สอดคล้องกับการปฏิรูปการศึกษา สอดคล้องกับกรอบมาตรฐานการศึกษาของโรงเรียน ครูที่ปรึกษาและผู้เกี่ยวข้องสามารถนำไปปฏิบัติได้จริงเป็นที่ยอมรับของผู้บริหาร ครูนักเรียน ผู้ปกครอง และชุมชน ผลการจัดระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนมีความคุ้มค่า

3.3 ด้านความเหมาะสม สอดคล้องกับการประกันคุณภาพการศึกษา ซึ่งพัฒนาระบบฯโดยให้ผู้เกี่ยวข้องมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน พัฒนาระบบฯ โดยอาศัยการวิจัยเชิงปฏิบัติการ คำนึงถึงประโยชน์ของนักเรียนเป็นหลัก ดำเนินการตามระบบฯ ด้วยความรับผิดชอบและมีจรรยาบรรณ

3.4 ด้านความถูกต้องน่าเชื่อถือ สอดคล้องกับความสำคัญและจำเป็นของระบบฯกระบวนการดำเนินงานตามระบบฯแสดงด้วยแผนภาพที่ชัดเจนและเข้าใจง่าย กำหนดตัวชี้วัดและเครื่องมือที่ใช้สอดคล้อง

กับกระบวนการดำเนินงานของระบบฯ เครื่องมือที่ใช้ใน ระบบฯ ถูกต้องหลากหลาย และครบถ้วน

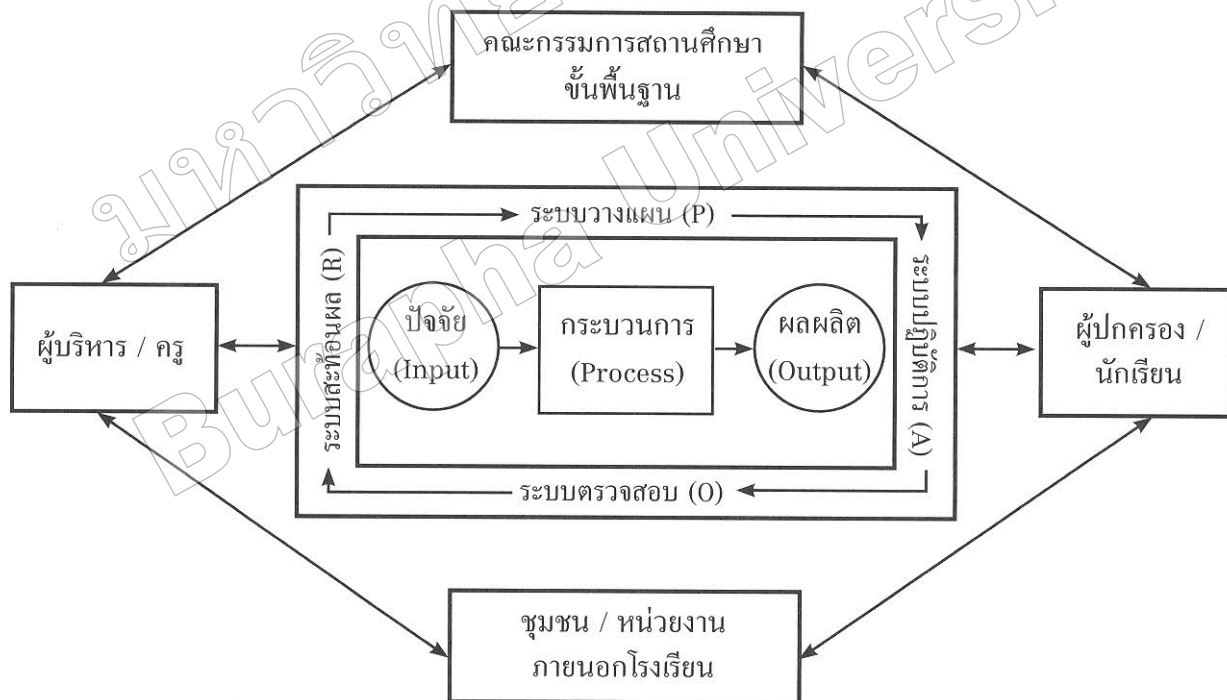
3.5 ด้านผลที่เกิดขึ้นกับผู้เกี่ยวข้อง

3.5.1 ด้านความพึงพอใจผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการพัฒนาระบบฯ มีความพึงพอใจต่อ ผลการดำเนินงาน ทุกฝ่ายมีส่วนร่วมในการพัฒนา ผู้เรียน ประเมินผู้เรียนในทิศทางเดียวกัน ก่อให้เกิด การเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้นทั้งด้านนักเรียน ผู้บริหาร

ครูผู้สอน ผู้ปกครองและชุมชน

3.5.2 ด้านการดูแลนักเรียน นักเรียนได้ รู้จักตนเอง สามารถปรับตัวมีทักษะทางสังคมและอยู่ใน สังคมได้อย่างเป็นสุข ครูผู้สอนนำผลการดำเนินงานตาม ระบบฯ ไปพัฒนาการจัดการเรียนรู้ ผู้บริหารโรงเรียนนำ ข้อมูลพื้นฐานของนักเรียนไปใช้ในการกำหนดแนวทาง ในการพัฒนานักเรียน หลักสูตร และคุณภาพการจัดการ ศึกษา

ผลการวิจัยที่สรุปดังกล่าวสามารถสรุปเป็นแผนภาพได้ดังนี้



ภาพที่ 2 ระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนแบบมีส่วนร่วม

อภิปรายผลการวิจัย

1. กระบวนการที่ใช้ในการพัฒนาระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียน

กระบวนการที่จะทำให้การพัฒนาระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนที่ประสบความสำเร็จคือ การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) ซึ่งต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของทุกฝ่าย ได้แก่ผู้บริหาร ครู นักเรียน ผู้ปกครอง และชุมชน ซึ่งจะเป็ก้าวแรกในการพัฒนาที่ยั่งยืนและเป็นการตอบสนองการปฏิรูปการศึกษาที่ต้องการให้นักเรียนเป็นคนดี เป็นคนเก่ง และมีความสุข และตอบสนองเจตนารมณ์ของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 ที่เน้นการมีส่วนร่วมของบุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สถาบันสังคม ฯลฯ ในกระบวนการจัดระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนตามวงจรในรอบที่ 1 มีปัญหามากเนื่องจากเป็นเรื่องใหม่ต้องอาศัยความร่วมมือกันของบุคคลที่เกี่ยวข้องหลายฝ่าย เมื่อมีการสะท้อนและปรับปรุงจึงทำให้การดำเนินการในรอบที่ 2 ราบรื่นขึ้น และดีขึ้นในรอบที่ 3 การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากกระบวนการ วิจัยซึ่งใช้แนวทางความร่วมมือ (collaborative approach) ระหว่างนักวิจัยกับกลุ่มผู้เกี่ยวข้องที่มีส่วนได้เสีย (stakeholders) การสะท้อนผลเป็นขั้นตอนสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง นอกจากนี้ การใช้วิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมี ส่วนร่วมเข้ามาอยู่ในกระบวนการ วิจัยจะก่อให้เกิดผลดีหลายประการ เช่น

1.1 ทำให้วัตถุประสงค์ของการวิจัยและข้อค้นพบมีความตรง (Validity) มากขึ้น เพราะเป็นการสร้างองค์ความรู้เพื่อนำไปใช้ในการแก้ไขปัญหา โดยอยู่บนพื้นฐานที่กลุ่มผู้มีส่วนได้เสียมีส่วนร่วมในการสร้างองค์ความรู้

1.2 ทำให้สามารถสร้างนวัตกรรมใหม่ๆ ในบริบทต่างๆ ได้เพราะการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ก่อให้เกิดกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่สอดคล้องกับบริบทต่างๆ

1.3 ทำให้เกิดความร่วมมือเพิ่มมากขึ้นระหว่างนักวิจัยและกลุ่มผู้มีส่วนได้เสีย ซึ่งสอดคล้องกับหลักการประชาธิปไตย ผู้มีส่วนร่วมหรือกลุ่มผู้มีส่วนได้เสียจะมีบทบาทเป็นผู้กระทำ ดำเนินการหรือมีบทบาทในชุมชน สมาชิกร่วมกับนักวิจัยแทนที่จะเป็นสิ่งที่ถูกศึกษา (Object) (Whyte et al., 1991: 19-55) นักวิจัยและผู้เกี่ยวข้องมีส่วนร่วมในกระบวนการ วิจัยตั้งแต่ต้นจนจบ ตั้งแต่การกำหนดประเด็นที่ดำเนินการแก้ไขปรับปรุง และ/หรือสร้างขึ้นมาใหม่ การวางแผนปฏิบัติ (Plan) การปฏิบัติตามแผน (Act) การตรวจสอบหรือประเมินผลการปฏิบัติ (Observe) และการนำผลการตรวจสอบหรือประเมินไปปรับปรุง (Reflect) จะทำให้สามารถแก้ปัญหาในการดูแลช่วยเหลือนักเรียนที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน และในสถานศึกษานั้นๆ ได้ตรงตามสภาพปัญหาและความต้องการของทุกฝ่าย การจงใจให้ทุกฝ่ายร่วมมือกัน เป็นสิ่งสำคัญต้องอาศัยปัจจัยจงใจทำให้เกิดความพอใจในการปฏิบัติงานในทุกขั้นตอนของการดำเนินการ

1.4 การเน้นให้ผู้มีส่วนร่วมเห็นสิ่งจูงใจในทางบวก ซึ่งจะทำให้เกิดแรงจูงใจและ ความพึงพอใจที่จะทำให้ระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนมีประสิทธิภาพ ได้แก่ การมีความรู้สึกว่าเป็นเจ้าของ การรับรู้ผลงานและการมีส่วนร่วม ซึ่งทฤษฎีสององค์ประกอบของ Herberg และคณะ (1993) ที่กล่าวถึงปัจจัยที่ จูงใจให้คนรักงานเป็นการสร้างความพึงพอใจให้บุคคลปฏิบัติงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ 5 ประการ ได้แก่ ความสำเร็จในการทำงานของบุคคล (achievement) การได้รับการยอมรับนับถือ (recognition) ลักษณะของงานที่ปฏิบัติ (the work

itself) ความรับผิดชอบ (responsibility) และความก้าวหน้า (advancement)

2. ปัจจัยที่สนับสนุนในการพัฒนาระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนที่พัฒนาขึ้น

ในการวิจัยครั้งนี้ พบว่า ปัจจัยที่มีส่วนสำคัญที่ส่งผลให้การพัฒนาระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนประสบความสำเร็จ คือ ผู้นำการเปลี่ยนแปลง นั่นคือผู้บริหารต้องเป็นผู้ที่เห็นความสำคัญ ให้การสนับสนุนในทุกๆ ด้าน ในการขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ในโรงเรียน และเนื่องจากระยะแรกของการดำเนินการจะพบว่า ผู้เกี่ยวข้องที่เป็นคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน นักเรียน และผู้ปกครอง ไม่กล้าแสดงออก จึงต้องมีการเสริมแรงในการแสดงความคิดเห็น ผู้นำการเปลี่ยนแปลงควรมีบทบาท ดังนี้

2.1 บทบาทในฐานะผู้ให้คำปรึกษา หรือที่เน้นกระบวนการประเมินเชิงปฏิบัติการโดยไม่เป็นผู้ตัดสินใจ

2.2 บทบาทในฐานะผู้อำนวยความสะดวกในกระบวนการสนทนา การเจรจาต่อรอง การหาฉันทามติ และอำนวยความสะดวกในการพัฒนาส่วนบุคคล

2.3 บทบาทในฐานะผู้พัฒนาการวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับเป้าหมายจากกลุ่มต่างๆ และสรุปข้อมูลเป็นเป้าหมายร่วมกัน เป้าหมายเฉพาะบุคคลและเป้าหมายจัดแจ้ง

2.4 บทบาทในฐานะผู้ที่ทบทวนสิ่งที่เกี่ยวข้องทั้งหมด

2.5 บทบาทในฐานะผู้มีส่วนร่วมในงานประเมินโดยมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่และเข้าร่วมอย่างกระตือรือร้นในการประเมิน

2.6 บทบาทในฐานะผู้นำแนวทางตัดสินใจเกี่ยวกับโครงการให้ความรู้เกี่ยวกับ การวางแผน การเตรียม การพัฒนาโครงการ กระตุ้นการสะท้อนกลับของตนเองและการคิดเกี่ยวกับบริบท เพื่อเพิ่มความมั่นใจให้แก่ผู้เกี่ยวข้อง

ข้อเสนอแนะ

จากข้อค้นพบจากการวิจัยมีข้อเสนอแนะดังนี้

1. ในการดำเนินการพัฒนาระบบควรดำเนินการเป็นวงจรการปฏิบัติการเพื่อที่จะได้ทราบจุดบกพร่องและจุดที่ควรจะพัฒนาในการดำเนินการต่อไป

2. ในการนำระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนไปใช้นั้น ผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายต้องเห็นความสำคัญ และมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องการดูแลช่วยเหลือนักเรียนก่อน โดยอาจมีการประชุมชี้แจงผู้ปกครองและนักเรียน ส่วนครูที่ปรึกษาและผู้ที่เกี่ยวข้องซึ่งเป็นผู้ปฏิบัติควรมีการประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อให้สามารถดำเนินการระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนตามกรอบของสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน

3. การนำระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนไปใช้นั้นต้องทำความเข้าใจและอาศัยความร่วมมือของผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายจึงจะประสบความสำเร็จ ดังนั้นการคัดเลือกคณะกรรมการระบบฯ จึงต้องคัดเลือกจากผู้ที่มีสนใจ สนใจ ยินดีให้ความร่วมมือและเป็นตัวแทนกลุ่มได้เป็นอย่างดี

4. ผู้บริหารโรงเรียนเป็นผู้ที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในการประสานความร่วมมือกับผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย ดังนั้นผู้บริหารควรเห็นความสำคัญและเป็นผู้ดำเนินการนำระบบไปใช้เพื่อที่จะขับเคลื่อนให้ระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนดำเนินการได้อย่างมีประสิทธิภาพ

5. ในการใช้ระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนควรดำเนินการโดยใช้กระบวนการวิจัย เชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดยดำเนินการอย่างต่อเนื่องจะทำให้สามารถแก้ปัญหาได้จากการใช้วงจรการวิจัยเชิงปฏิบัติการ

6. ในการนำระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนไปใช้ควรมีคู่มือการดำเนินการระบบให้ผู้เกี่ยวข้อง และกำหนดบทบาทของผู้เกี่ยวข้องในการใช้ระบบให้ชัดเจน

เอกสารอ้างอิง

- คณะกรรมการการปฏิรูปการศึกษา. (2543). **ปฏิรูปการเรียนรู้ ผู้เรียนสำคัญที่สุด**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- โรงเรียนบางกะปิ. (2550). **สารสนเทศ ปีการศึกษา 2550**. กรุงเทพฯ: โรงเรียนบางกะปิ สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษากรุงเทพมหานคร เขต2.
- ศิริชัย กาญจนวาสี. (2545). **ทฤษฎีการประเมิน**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักงานয়รัฐมนตรี. (2545). **พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545**. กรุงเทพฯ: พรักหวานกราฟฟิค.
- สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา. (2548). **การศึกษาสภาพการจัดระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.
- สุภาพจิต, กรม. (2544). **คู่มือครูที่ปรึกษาระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียน**. กรุงเทพฯ: ยูเร็นสอิมเมจกรุ๊ป.
- สุภาพจิต, กรม. (2546). **คู่มือครูระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียน ช่วงชั้นที่ 3-ช่วงชั้นที่ 4 (ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6)**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกิจการโรงพิมพ์ องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก.
- สุภัทรา วีระวุฒิ. (2552). **ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อประสิทธิภาพของโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานในจังหวัดนนทบุรี, วิทยาลัยนวัตศึกษาศาสตร์ดุสิตบัณฑิต, สาขาการบริหารการศึกษา คณะศึกษาศาสตร์, มหาวิทยาลัยวงษ์ชวลิตกุล**.
- Herzberg, F., and others. **The Motivation to Work**. New Brunswick, NJ: Transaction Publisher, 1993.
- Friesen-Ford, C.N. Survey of parental attitudes and opinions concerning student Discipline in Saskatchewan Elementary Schools. **Master Abstracts International** 35(3) (June 1997): 642.
- Johnson, C. E. Effect of interdisciplinary teams and teacher advisory group on middle School discipline. **Dissertation Abstracts International** 57(7)(January 1997): 2769-A
- Kemmis, S., and Mc Taggart, R. **The Action Research Planner**. 3 rd ed. Victoria: Deakin University, 1988.
- Rothman, J. **Action Evaluation in Theory and Practice** [Online]. 2000. Available from: http://www.beyondintractability.org/m/action_evaluation.jsp.html [2005, April 4]
- Schoderbek, P. P., Schoderbek, C., and Kefalas, A. G. **Management Systems Conceptual Considerations**. Boston: Richard, 1990.
- Smith A. W. Management System: **Analyses and Application**. New York: The Dryden Press, 1982.

Steinberg, S. J. Gender Rules; Boy and Puberty vs. Schools and Policy. **Dissertation Abstracts International** 60(1) (July 1999): 68-A.

Whyte, W. F., and others. Participatory Action Research Through Practice to Science in Social Research. In William Foote Whyte (ed.), **Participatory Action Research**, pp.19-55. California: Sage Publications, 1991.